

Вірш “Якось-то йдучи уночі...” Тарас Шевченко написав в останній період життя. В автографі під віршем стоїть зафіксована чорним олівцем дата: “1861 рік”. Це єдиний слід на автографі від чорного олівця. Написання деяких літер (д, с, б, у, р) дає підстави думати, що згадані позначки належать Іванові Затиркевичу, в архіві котрого було знайдено автограф твору. Однак у коментарях до найновішого академічного видання спадщини класика Микола Павлюк слушно називає 1860 р. як час появи вірша. Під автографом указано й дату – 13 листопада. У мелодійно-інтонаційному звучанні вірша присутній мотив тягара прожитого й пережитого. Дослідники відносять цю медитацію до жанру політичної лірики (див.: [2, 385]). Тут поет звертається до однієї з наскрізних тем своєї творчості – теми соціальної нерівності, яка спотворила світ:

– Якби то, – думаю, – якби
Не похилилися раби...
То не стояло б над Невою
Оцих осквернених палат!

Була б сестра! і був би брат!
А то... нема тепер нічого...
Ні Бога навіть, ні півбога.[9: 2, 367].

Зберігся автограф цього вірша, який коментатор академічного видання М. Павлюк уважав не останнім і зазначав: “Очевидно, після цього вірш був остаточно доопрацьований Шевченком в іншому автографі, нині невідомому, з якого його й переписав до “Більшої книжки” І. М. Лазаревський <...>” [9: 2, 385]. Одразу скажу, що маю великий сумнів щодо існування ще одного “невідомого” автографа. І. Лазаревський тому легко розлучився з автографом (про це далі), що він уже записав текст вірша до “Більшої книжки”. Зміни, які відбулись у тексті автографа, зовсім незначні, щоб говорити про можливий окремий варіант, до того ж доля автографів останніх двох років життя поета свідчить, що Шевченко, здається, особливо не переймався їх майбутнім, і тут у поета існувала впевненість, що друзі збережуть рукописи, а водночас він, імовірно, утратив пильний інтерес до ще одного написаного вірша. О. Лазаревський згадував: “Частенько Тарас Григорович приходив на обід з аркушиком папери в руці; це були які-небудь нові його вірші, написані на звороті пробного його ж офорту. От цей аркушик він і віддавав звичайно одному з “хлопців” для переписування, лишаючи їм за працю свій автограф. Найчастіше Тарас Григорович віддавав при цьому вірші для переписування молодшому з “хлопців”, чи тому, що він розбірливіше писав, чи тому, що він був благодуніший – не знаю...” [4, 286]. Деякі з автографів останніх років не збереглися, або ж виправлені в чужих записах. В усякому разі до “Більшої книжки” вірш “Якось-то йдучи уночі...” потрапив саме з наявного автографа. Варто зазначити, що в тексті Лазаревського є розбіжності з автографом. Вони стосуються першого рядка вірша, третього, восьмого й сімнадцятого. В оригіналі перший вірш має такий вигляд: “Якось-то йдучи уночі”, а в “Більшій книжці” його виправив Лазаревський: “Якось то йду я уночі”. Третій рядок: “Міркую сам собі з собою”, у Лазаревського: “Міркую сам-таки с собою”. Восьмий рядок: “Була б сестра! і був би брат”, у Лазаревського: “Була б сестра і був би брат”. Нарешті, сімнадцятий виявився складним для прочитання Дмитром Затиркевичем, тому він зробив прочерк там, де Лазаревський побачив правильно: “мов із ями”. Уперше текст вірша був надрукований у празькому виданні “Кобзаря” [3, 259].

Інтерес до цього вірша в мене виник під час роботи над творчим доробком майже невідомих в Україні письменників – батька й сина Затиркевичів, Івана Олександровича і Дмитра Івановича, які належали до колись могутнього козацького роду, котрий вів свої початки із XVII ст. [6, 151–160], а його історія обривається на Дмитрові Івановичу в роки Першої світової війни. Іван Олександрович окремі свої вірші друкував, а деякі з них були відомі

сучасникам. Зокрема, байка “Калюжа” з’явилася на сторінках журналу “Основа” у квітні 1861 р. Твір став популярним завдяки українській актрисі Ганні Затиркевич-Карпінській, дружині брата Івана – Дмитра Олександровича (після його смерті (1907) вийшла заміж за лікаря Карпінського): вона рекомендувала байку М. Кропивницькому, котрий багато разів читав її зі сцени.

Офіцер у відставці, син Івана Олександровича Дмитро, перебуваючи в матеріальній скруті, звернувся до Михайла Грушевського. У листі від 21 серпня 1911 р. Дмитро Іванович писав, що серед паперів батька він знайшов нотатки, які стосуються нашої теми (правопис осучаснюю): *“Точная копия этой заметки такова:*

“Гроб Т. Г. Шевченка провозжали из Орла следующие офицеры Камчатского пехотного полка”.

Следует список офицеров, которого здесь приводит не буду, а скажу только, что в этом списке числится и подпоручик Ив. Ал. Затиркевич.

Дальше следует:

“Украинский поэт Т. Г. Шевченко родился 25-го Февраля 1814 г., умер в Петербурге 26 Февраля в 6-ом часу утра (47 лет). Гроб с телом его прибыл в Орел в ночь на 2-е Мая, – а этого числа его сопровождали через город священник полковой Евгений Петрович Федюшин, полковая музыка (игравшая вместо похоронного марша – “Грыця”¹), перечисленные в списке офицеры, гимназия и много народа. Священника (моего кума) упросил и музыку доставил я. – За священником обратились было к архиерею (Павел), но он отказал в виду того, что Шевченко был штрафован, – и даже выслали иеромонаха посмотреть, не провожает ли гроб епархиальный священник. Иеромонах на дрожках проследил процессию до заставы... Евгений Петрович получил от Лазаревского (Иван Матвеевич служил тогда в Орле), за проводы Шевченка его портрет. – Приложенные здесь роза, мох и листики розмарина – с гроба Шевченка”².

Вот и все, что было сказано в заметках. Роза, мох и листики розмарина находятся у меня, и я храню их как святыню.

Таким образом старанием одного человека (покойного отца) было достигнуто то, что тело великого украинца сопровождалось через город не грустно-убогой процессией, а печально-торжественной и пышной, которой он вполне заслуживал, как гений и как христианин в лучшем смысле этого слова.

Там же, т. е. в Орле, отец мой получил от упомянутого Лазаревского в подарок автограф Т. Г. Шевченка, о каковом, если позволите, я поговорю с Вами после” [7].

У листопаді цього ж року Дмитро Іванович знову звертається до теми Шевченкового автографа й пише: *“Месяца полтора или два тому назад в одном из своих писем я упоминал об имеющемся у меня автографе Т. Гр. Ш. И обещал еще вернуться к этому предмету. Теперь, имея возможность исполнить свое обещание, я посылаю Вам этот автограф и прошу Вас как человека более или менее в этой области компетентного, – высказать Ваше мнение: действительно ли автограф – собственноручный, а не факсимиле. В подлинности его, я, собственно, почти не сомневаюсь, основываясь на таких доводах: во-первых, бумаге по виду можно дать 80 лет; во-вторых, листик этот, представляя собою половину листа обыкновенного почтового*

¹ Чи не був напівміфічний образ “селянина-музиканта Гриця” своєрідною контамінацією цієї події й реальної постаті Григорія Честахівського? [див.: 10, 230]. Музична тема “Гриця” навіяна посланням “До Основ’яненка”: “Утни, батьку, орле сизий! / Нехай я заплачу, / Нехай свою Україну / Я ще раз побачу, / Нехай ще раз послушаю, / Як те море грає, / Як дівчина під вербою / *Гриця* заспіває. / Нехай ще раз усміхнеться / Серце на чужині, / Поки ляже в чужу землю / В чужій домовині” [9, 121].

² Оповідані деталі в записках Івана Затиркевича відсутні в замітці П. Якушкіна [див.: 11, 486] та відгуку Івана Лазаревського [див.: 5, 882].

формата, очевидно, оторван поштому от записки некоего Ф. Жемчужникова, который по-приятельски послал ее без конверта. Между прочим, с фамилией Жемчужниковых Шевченко мог (к)иметь некоторую связь, так как один из носителей ее учился в Академіи Художеств.

По содержанию эти стихи совершенно в духе и тоне Т. Гр. Шевченко...» [8]. І далі наводить текст вірша. У 17 рядку вірша “Що з того боку, мов із ями” він випускає останні три слова, замість яких ставить дужки. Вони в автографі читаються, справді, важко. А крім того, в автографі є правка червоним олівцем самого Шевченка. Він, поміж інших, закреслює рядок вірша “Ни чоловіка а ни бога”, а від середини сторінки догори записує: “Ни Бога навіть, ни пивбога”. Це виправлення Дмитро Іванович подає окремою виноскою в кінці тексту.

Коментатор академічного видання зауважує: “Чорновий автограф написано чорним чорнилом на чистому звороті аркуша з написом на лицьовому боці: “Тарасу Григорьевичу Шевченко. От Жемчужникова” [9: 2, 756]. Угорі над текстом – напис невідомою рукою: “Автограф Т. Г. Шевченко, подаренный мне Лазаревским в Орле”. На мою думку, “невідома рука” – це рука Івана Олександровича Затиркевича. Це припущення підтверджують і деталі синового опису автографа, який збігається з наявним архівним джерелом із поетового фонду в київському Інституті літератури, і порівняння почерку цього запису “невідомою рукою” й написаного рукою Івана Затиркевича фрагмента “прошення”, узятого з архіву Ніжинського ліцею, які унаочнюють мою версію:

Переконаний, що наведені аргументи не полишають сумнівів у тому, що єдиний автограф, який існує, пройшов саме такий непростий шлях. Отриманий Михайлом Грушевським від Дмитра Затиркевича, він став набутком шевченкознавства.

А М. Грушевський написав першу і єдину, крім енциклопедичних видань, статтю про Івана Затиркевича, де навів фрагменти листування з Д. Затиркевичем, а також помістив вірші та окремі прозові твори батька [1].

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Оден з Ніжинців. [І. О. Затиркевич] // Записки Наук. т-ва ім. Шевченка. – 1912. – Т. СІХ. – Кн. III. – С. 123–135.
2. Івакін Ю. О. Коментар до “Кобзаря” Шевченка: поезії, 1847–1861 рр. – Київ: Наук. думка, 1968. – 416 с.
3. Кобзар з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. – Прага, 1876. – 414 с.
4. Лазаревський О. М. Зустрічі з Т. Г. Шевченком у Петербурзі // Спогади про Тараса Шевченка. – Київ: Дніпро, 1982. – С. 284–286.
5. Лазаревський І. (Лазаревський І.) [Тіло Шевченка в Орле] // Тарас Шевченко в критиці. – Т. 2. Посмертна критика (1861). – Київ: Критика, 2016. – С. 229.
6. Модзалевський В. Л. Малоросійський родословник: В 4 т. – Київ, 1910. – Т. 2. – 746 с.
7. Рукопис Д. І. Затиркевича // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 78. – Спр. 910. – Арк. 1–2.
8. Рукопис Д. І. Затиркевича // ЦДІАК України: Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 487. – Арк. 1–4.

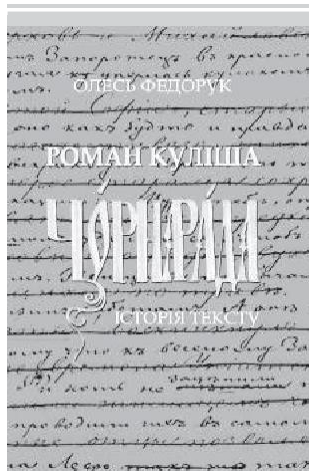
9. Шевченко Т. Г. Повн. збір. творів: У 12-ти т. – Київ: Наук. думка, 2003 – 2014.
 10. Епізод на могилі Тараса Шевченка (Записка художника Честаховського) // Киевская старина. – 1896 – Т. 52. – Январь, февраль, март. – №2. – С. 230–241.
 11. Якушкин П. Останки Т.Г. Шевченка в Орле // Северная пчела. – 1861. – №119. – 29 мая. – С. 486.

REFERENCES

- Hrushevskiy, M. (1912). Oden z nizhyntsviv. [I. O. Zatyркеvych] *Zapysky naukovoho tovarystva imeny Shevchenka, III*, 123–135. [in Ukrainian]
- Ivakin, Yu. O. (1968). *Komentar do Kobzaria Shevchenka: Poeziya 1847-1861*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
- Kobzar iz dodavamyam spohadiv pro Shevchenka Kostomarov ta Mykeshyna (1876)*. Praha. [in Ukrainian]
- Lazarevskiy, O.M. (1982). Zustrichi z T.H. Shevchenkom u Peterburzi In *Spohady pro Tarasa Shevchenka*, 284-286. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
- Lezarevskiy, I. (2016). [Telo Shevchenko v Orle]. In *Taras Shevchenko v krytytsi (Vol. 1-2; Vol. 2)*, p. 229. Kyiv: Krytyka. [in Russian]
- Modzalevskiy, V. L. (1910). *Malorossiyskiy rodoslovnik*. (Vol. 104; Vol. 2) Kiev. [in Russian]
- Zatyркеvych, D.I. (1911). *Manuscript*. The Department of Manuscripts and textual studies Shevchenko Institute of Literature of the NASU (Fund 1235, Inventory. 1. Folder 487. – Leaves 1– 8. [in Russian]
- Zatyркеvych, D.I. (1911). *Manuscript. Institute of literature*. – Fund 78. – Folder 910. – Leaves 1–2. [in Russian]
- Shevchenko, T.H. (2003 – 2014). *Povne zibrannia tvoriv (Vol. 1–12)* – Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
- Epizod na mogile Tarasa Shevchenka (Zapiska hudozhnika Chestahovskogo) (1896). *Kievskaya starina, LII*, January, February, March, 230–241. [in Russian]
- Yakushkin, P. (1861). *Ostanki T.H. Shevchenka v Orle Severnaya pchela*, May, 29, 119, 486. [in Russian]

Отримано 2 вересня 2019 р.

м. Київ

**Федорук О. Роман Куліша “Чорна рада”:
 Історія тексту / Український науковий інститут
 Гарвардського університету; Інститут літератури
 ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Наукове
 товариство ім. Шевченка в Америці; Інститут
 джерелознавства НТШ-А; Інститут Критики. –
 Київ: Критика, 2019. – VI, 590 с.**

Книжка літературознавця Олесь Федорука містить комплексний текстологічний аналіз роману Пантелеймона Куліша “Чорна рада”, його української та російської версій. Докладно описано історію створення роману, цензурну та видавничу історії, розглянуто відмінності різних редакцій від основного тексту, окреслено різні проблеми тексту та інтерпретаційні можливості його прочитання з урахуванням усіх проміжних редакцій. Предметом дослідження є текст у його динаміці, “розгорнутий” у часі. Від творчого задуму й перших начерків до останньої крапки та публікації з усіма проміжними етапами редагування й видавання, з докладним вивченням усіх без винятку джерел цього тексту, кожного хоч трохи інформативного свідчення про роботу автора над твором і про обставини, завдяки яким роман дійшов до читача. У додатках подано редакції, що не ввійшли до основного тексту, Кулішева передмова до російської версії роману, яку він не опублікував, цензурні документи щодо статті “Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпilog к “Черной раде”. Окремі розділи книжки було опубліковано на шпальтах журналу “Слово і Час”.

Наші
 презентації